

آثار معماری برگزیده شهر رشت

به روایت کروکی

(ویرایش دوم)

مؤلف: مهندس رضا بهارستانی

(مدرس دانشگاه)

انتشارات کدیور

سرشناسه	: بهارستانی، رضا، ۱۳۵۸-
عنوان و نام پدیدآور	: آثار معماری برگزیده شهر رشت به روایت کروکی/مولف رضا بهارستانی.
وضعیت ویراست	: ویراست ۲.
مشخصات نشر	: رشت: کدیور، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۱۸۸ص: مصور، نقشه: ۲۲×۲۹ س.م.
شابک	: ۹۷۸-۶۳۲-۷۶۹۶-۲۲-۶
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ۱۸۸.
موضوع	: طراحی قلم‌انداز -- ایران -- رشت
موضوع	: Rasht (Iran) -- Artists' preparatory studies -- Iran
موضوع	: معماری -- ایران -- رشت -- طراحی
موضوع	: Architectural design -- Iran -- Rasht
موضوع	: رشت -- آثار تاریخی -- مصور
موضوع	: Rasht (Iran) -- Antiquities -- Pictorial works
رده بندی کنگره	: NV۴۳۳/۵
رده بندی دیویی	: ۷۰۲/۸۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۶۵۱۵۱۱
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیپا

عنوان: آثار معماری برگزیده شهر رشت به روایت کروکی

مولف: رضا بهارستانی

چاپخانه: گیتی

نوبت ویراست: دوم ۱۴۰۰

نوبت چاپ: اول ۱۴۰۰

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۰۰۰۰ تومان

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به مولف می‌باشد

مقدمه مؤلف

معماری در گذشته به صورت استاد و شاگردی و سینه به سینه آموخته می‌شد و بناهای باشکوهی ساخته می‌شدند بی آن که حتی نامی از معماران آن به میان آورده شود. لذا آن چه امروز از معماری این سرزمین می‌دانیم نتیجه تحقیقات معماران، شرق‌شناسان و تاریخ‌نگاران است که در این عرصه تلاش نمودند. از سوی دیگر، شرایط آب و هوایی استان گیلان و از جمله شهر رشت نیز از جمله عواملی بوده است که همواره سبب فرسایش سریع تر آثار معماری در این منطقه و در نتیجه پاک شدن برخی از آثار از حافظه تاریخی شهروندان بوده است. چندان که از برخی آثار جز چند عکسی بیش چیزی باقی نمانده است. در این راستا، در دهه‌های گذشته افرادی چون مهندس هوشنگ سیحون، که نام او با کروکی‌های زیبایش گره خورده است؛ نیز بوده‌اند که ضمن آموزش کروکی به دانشجویان از طریق ثبت و لمس مستقیم آثار، تلاش‌هایی در جهت ثبت این آثار به صورت بصری کردند. این درحالی‌ست که امروزه با پیشرفت تکنولوژی و نقش رایانه در ترسیم‌های معماری، هدف اصیل کروکی معماری، یعنی آشنایی با روح و درک فضای معماری ایران از طریق کروکی؛ به فراموشی سپرده شده است.

لذا با عنایت به این امر، اگرچه امروز عکس‌ها و تصاویر مختلفی در دنیای اینترنت قابل دستیابی است ولی کروکی‌ها، که آمیزه‌ای از تأثیر فضا بر روح و قدرت دستان انسان در تجسم بخشیدن به آن هستند برای ثبت جلوه این آثار خالی از لطف نیست. بنابراین در این مجموعه تلاش گردیده است جهت شناساندن بناهای شاخص شهر رشت با توجه به سنت تاریخ‌نگاری بصری از طریق کروکی، گذرها و معابر کهن این شهر که آثار معماری ارزشمندی در درون خود دارند به تصویر کشیده شوند. لازم به ذکر است تمامی کروکی‌ها در محل طراحی شده است و برگرفته از عکس یا اثری دیگر نمی‌باشد. به منظور ثبت اطلاعات تاریخی مربوط به آثار به تصویر کشیده شده در این مجموعه، از منابع مختلفی چون سفرنامه‌ها، مجلات و روزنامه‌ها و مصاحبه‌های حضوری از ساکنین، مالکین و منسوبین به آنها استفاده گردیده است تا موثق‌ترین اسناد مورد ارجاع قرار گیرند. طرح‌های ارائه شده در این مجموعه ابتدا براساس کوی و برزن‌های قدیم شامل: محله‌های بازار، محله ساغری‌سازان، محله چله‌خانه، محله چمار سرا، پیر سرا و گذر حاج آقا بزرگ، سپس براساس خیابان‌ها و بناهای مرکز شهر رشت و در نهایت پارک‌ها و فضاهای سبز که در دوره معاصر ساخته شده‌اند (اعم از طبیعی و مصنوعی)، طبقه‌بندی شده است. طراحی از بعضی بناها و نشانه‌های فرهنگی نیز در همین دسته‌بندی‌ها قرار داده شده است.

رضا بهارستانی

بهار ۱۳۹۹

فهرست

- گذری بر تاریخچه شهر رشت..... ۱۲
- کوی و برزن های شهر رشت..... ۱۳
- آثار تاریخی شهر رشت..... ۱۵

بخش اول

- محلله بازار-استاد سرا..... ۱۶
- محلله بازار..... ۱۷
- فضای ارتباطی کاروانسرای کوچک و بزرگ..... ۱۸
- کاروانسرای گلشن..... ۲۰
- تلفن خانه قدیم رشت..... ۲۲
- میدان کوچک..... ۲۴
- کوچه پشت مسجد صفی..... ۲۶
- خانه دیوان بیگی..... ۲۸
- گذر حاج آقا بزرگ..... ۳۰
- حمام حاج آقا بزرگ..... ۳۲
- راسته کفاشان سابق..... ۳۴
- داخل مسجد صفی..... ۳۶
- خانه مادری هوشنگ ابتهاج..... ۳۸
- مسجد بادی الله..... ۴۰
- راسته ماهی فروشان..... ۴۲
- کاروانسرای طاقی کوچک..... ۴۶
- خانه آیت الله رودباری..... ۴۸

۵۰	مسجد صفی
۵۴	بقعه آقا سید ابراهیم
۵۶	کاروانسرای سعادت
۵۸	خانه قدیری

بخش دوم

۶۰	خمیران زاهدان
۶۲	خانه ای در صومعه بیجار
۶۴	کوچه ای در ابتدا ساغریسازان
۶۶	راسته سمسارها
۶۸	سر در خواهر امام
۷۰	کوچه ای در ساغریسازان
۷۲	کوچه لنکرانی
۷۴	حمام حاجی محمد جعفر حج فروش
۷۶	خانه حجت‌مند
۷۸	خانه مفخم السلطنه (آبدرخانه همایونی)
۸۰	خانه مهر علی از مستشاران دیوان عالی
۸۲	مسجد و مدرسه حاج سمیع
۸۴	مدرسه شهید بهشتی
۸۶	مدرسه رشیدی
۸۸	خانه ای در ساغریسازان

گذری بر تاریخچه شهر رشت

مقدمه‌ای بر سرزمین گیلان

یادداشت‌های مورخان حاکی از آن است، سرزمین گیلان تا پیش از تسلط حکومت مرکزی صفویه در زمان شاه عباس، از دوران کهن تا سال ۱۰۰۰ هجری قمری، سرزمینی مستقل بوده و توسط امرای گیلان اداره می‌شده است و آن چه در لابلای نسخ قدیمی به چشم می‌خورد، از روحیه‌ی سلحشوری مردمان گیلان و پایداری همیشگی آنان در برابر حکومت‌های مرکزی کشور حکایت دارد.^۱ عباس مسعودی، مؤسس قدیمی‌ترین روزنامه‌ی ایران یعنی اطلاعات؛ در سفری که در نوروز ۱۳۰۷ خورشیدی به گیلان داشته، گزارشی از این سفر در روزنامه خود به چاپ می‌رساند و درباره‌ی فرهنگ مردم خطه گیلان چنین می‌نویسد: «حسن تجدد خواهی و فکر آزادی طلبی و معارف پروری در مردمان این شهر (رشت) تا حدی یعنی تقریباً ۲۰ سال زیادتیر از ما (تهرانی‌ها) وجود دارد. اهالی رشت از هر فکر روشن و باز و از هر موضوع که بوی آزادی و ترقی و آبادانی از آن استشمام شود با آغوش باز استقبال می‌کنند. من یقین دارم اهالی رشت یعنی اکثریت مردمان این شهر از حیث تجدد و فکر ترقی خواهی قریب ۲۰ سال از ما تهرانی‌ها جلو هستند». ^۲ نیما یوشیج، بنیان‌گذار شعر معاصر فارسی؛ که از سال ۱۳۰۸ تا اواخر ۱۳۱۱ در استان گیلان به کار معلمی اشتغال داشته است نیز ضمن برشمردن خصوصیات مردم گیلان، روحیه تجدد خواهی و دانش دوستی آنها را ستوده و در نامه‌ای خطاب به استاد ذبیح اله صفا در این مورد می‌نویسد: «اگر چه رشت یک شهر تجارتنی است اما اهالی میل دارند سربلند باشند. خط پیشرفت را وجدان به فکر آنها داده است. حتی دهکده‌های آنها که از هیئت آنها متأثر می‌شوم. افکار و احساسات شهری دارند. متمدن‌ترین آن، که شهری باشند، علم و هنر را به محبت می‌برند مثل این که آنها را تعاقب کرده‌اند».^۳

رشت به روایت یا سفرنامه‌ها

هانوی^۴ در سفرنامه اش به گیلان در سال ۱۱۵۷ هجری (۱۷۴۴ میلادی) درباره رشت چنین می‌نویسد:

«رشت توسط جنگلهای انبوهی احاطه شده و همین امر هوای ناسالمی به این منطقه بخشیده است بطوریکه آرامنه‌ای که از ترکیه برای خرید ابریشم به این شهر می‌آیند معمولاً در فاصله یک روز مانده به شهر توقف می‌کنند و نمایندگانی از طرف خود برای خرید ابریشم به این شهر اعزام می‌دارند. روسها تا بیست کیلومتری این شهر را زیر کشت آورده‌اند. منظره این شهر به کوههایی که در افق آن به چشم می‌خورد محدود می‌شود»

ساموئل گوتلیب گملین^۵ در سفرنامه اش به گیلان شهر رشت را چنین توصیف می‌کند:

«رشت دارای دروازه و یا دیواری نیست و به سبب بازرگانی قابل توجه آن که از مدت‌ها پیش وسیله امرار معاش این مردم است و ساکنان زیادی که در آن زندگی می‌کنند و همچنین رقابتهای بازرگانی که باعث جلب بازرگانان کشورهای

^۱ ر.ک. از آستارا تا استرآباد- عباس ستوده

^۲ ر.ک. یادداشت‌های سفر گیلان نوشته عباس مسعودی

^۳ ر.ک. سفرنامه رشت- علی میر انصاری

^۴ Hanway

^۵ Gmelin

مختلف آسیا و اروپا به این منطقه می شود، باید به آن نام شهر داد. در حدود ۲۰۰۰ خانه به اسلوب شرقیها در آن بنا شده که بیشتر آجری است. عمارت خان چه از نظر زیبایی نمایی خارجی و چه قشنگی داخلی از سایر خانه ها متمایز است. این خانه مرکب از چند کلاه فرنگی بزرگ است که به شکل چهار ضلعی قرار گرفته و به وسیله راهروهای زیبایی به هم مربوط است. در وسط این ساختمان با شکوه، باغی بزرگ که در حوض آن فواره هائی قرار دارد دیده می شود. عمارت حرم در قسمت عقب ساختمان (اندرون) واقع شده و باغ جداگانه ای دارد»

کوی و برزن های رشت

براساس تقسیم بندی رایینو در کتاب ولایات دارالمرز ایران: گیلان، شهر رشت شامل محلات زیر بوده است.

۱- استادسرا ۲- بازار ۳- صیقلان ۴- خمیران زاهدان ۵- خمیران کیاب ۶- کیاب

بخش هایی از شهر نیز به پیشه‌وران و صنعتگران مختلف تعلق داشته که این محلات مانند: خمیران یا خمگران (خمساران)، ساغریسازان، صیقلان و غیره، اسامی خود را از آن پیشه‌ها و صنایع گرفته بودند. برخی از محلات شهر نیز مانند: چمارسرا به معنای «چشمه سار»، محله کیاب به معنای «کوی آب، کوهی آب، کویا رود، کوهرود یا گوهر رود» و یا محله زرجوب، سیاو رود سابق، صیقلان رودبار و زرجوب فعلی نیز به واسطه مجاورت با چشمه‌ها و رودخانه‌ها نام گذاری شده بودند. در عهد حکومت محمد ولی خان تنکابنی ن صرا سلطنه که بعدها به او عنوان «سپهدار اعظم و سپه سالار اعظم» دادند، قسمتی از کیاب که تا کوی «بیتون» کیفیت مرتع داشت و «سبزه میدان» خوانده می شد، مبدل به کویی با همان نام شد. در زمانی که شهر رشت مرکز ایالت و حاکم نشین شد، قسمتی از «صحرای ناصریه، به سراها و انبارهایی مجهز شد که مرکز حمل و نقل و معاملات کالاهای وارده و صادره به تهران، قزوین و عراقات شد و نام آن قسمت به «باربند محله» شهرت یافت. در سمت دیگر شهر، مرکزی برای مبادله کالاهای رشت و انزلی و پيله بازار (پیربازار -پره بازار)، پدید آمد که «ساروق بندان» نام گرفت و بعدها نام آن به «سرخ بنده» تغییر یافت. در جوار باربند محله، درمانگاهی به وسیله ملا میرزا مهدی شریعتمدار ساخته شد که پس از یک سال، آتش گرفت و به «بیمارخانه» معروف شد. ملگنوف در سفرنامه اش به گیلان از محله‌های شهر رشت بدین ترتیب نام برده است: زاهدان، خمیران زاهدان، دو برادران، باغ شاه، نصیرآباد، چمارسرا، کیاب.